

Mednarodnopravni vidik Prespanskega sporazuma med Severno Makedonijo in Grčijo o imenu

Lea Wildmann

POVZETEK

Območje Zahodnega Balkana ima že dolgo pestro zgodovino, pretresali pa so jo tudi številni spopadi in spori med različnimi narodi. Ta razgibana in na žalost tudi krvava preteklost se je nadaljevala tudi v obdobju novejšje zgodovine. Slednja so se običajno dotikala nedorečenih meja in želje po teritoriju, od teh pa močno izstopa Severna Makedonija, in sicer z željo po imenu. Ob osamosvajanju v devetdesetih letih prejšnjega stoletja je sosednja država Grčija v uporabi imena »Makedonija« videla makedonsko željo po grškem teritorialnem ozemlju, ta argument pa je bil podlaga za vrsto diplomatskih in drugih ukrepov proti severni sosedu. Primer spora je bil precej edinstven, poleg tega pa so k njegovemu dolgotrajnemu razreševanju prispevali še notranjepolitični problemi, spori na območju Zahodnega Balkana, pa tudi nepripravljenost obeh strani, da konstruktivno pristopita k pogajanju. Posledica nesoglasja je bil precejšen zaostanek Severne Makedonije pri vključevanju v mednarodni prostor, za razrešitev spora pa je bilo navkljub podpori številnih drugih držav, vključno s Slovenijo, potrebnih kar sedemindvajset let. Šele Prespanski sporazum je tako Makedoncem prinesel možnost, da stopijo na pot, ki so jo določene nekdanje soseske že prehodile. Spor med Severno Makedonijo in Grčijo je ponovno pokazal, koliko so mednarodni odnosi zgrajeni na medsebojnem spoštovanju, saj se je tudi v tem primeru izkazalo, kako nemočne so mednarodne pravne institucije, in kako zelo je za napredek mednarodne diplomacije pomembna politična volja. Na žalost sta jo obe državi po več desetletjih končno našli, vseeno pa tudi Prespanski sporazum pušča dovolj prostora za nove zaplete, če ponovno zmanjka medsebojnega spoštovanja.

Ključne besede: Grčija, Severna Makedonija, osamosvojitve, SFRJ, Prespanski sporazum, spor, mednarodni odnosi

International law aspect of the Prespa Agreement between Northern Macedonia and Greece about the name

ABSTRACT

The Western Balkans has had a turbulent history characterized by many conflicts and disputes between diverse nations. Unfortunately, this eventful and bloody past has continued through the contemporary history with the breakup of the SFRY, which raised important political questions. The latter usually concerned undefined borders and territorial ambitions. After North Macedonia gained independence in 1991, Greece saw the use of the name „Macedonia“ as an ambition over the Greek territory, which served as a foundation to a series of diplomatic and other measures by Greece against its northern neighbour. This name dispute between the two countries was unique, and its resolution was apart from other things hindered by the internal political problems, conflicts in the Western Balkans, and the unwillingness of both sides to take a constructive approach to the negotiations. The disagreement resulted in a considerable delay of North Macedonia's political and economic integration in the international arena. Although the search for solution was supported by numerous countries, including Slovenia, the dispute took 27 years to end. It was not until the Prespa agreement that the Macedonians got the opportunity to take the road towards the goal certain former co-republics already reached. This case has demonstrated once again powerless international legal institutions are and how important political mood is for the progress of international diplomacy. Unfortunately, the two countries have only found respect for each other after several decades. However, one should be aware that the Prespa Agreement is not bulletproof, should mutual respect dry up once again.

Keywords: Greece, Northern Macedonia, independence, SFRY, Prespa Agreement, dispute, international relations.

1. Uvodna misel

Zahodni Balkan ima že dolgo pestro zgodovino, saj se je čez njegovo območje pomikalo veliko, tisti čas mogočnih ljudstev, prebivalstvo pa so pretresali tudi številni spopadi in spori med različnimi narodi. Ta razgibana, na žalost tudi krvava preteklost pa se je nadaljevala tudi v novejši zgodovini, po relativno mirnem obdobju skupne države SFRJ so se ob razpadu države ponovno odprla številna vprašanja, ki so verjetno tudi na račun hladne vojne ostala zapostavljena. Medtem ko je npr. Slovenija v neodvisnost vstopila skoraj brez težav, pa so določena območja zaznamovali vojaški spopadi. Medtem ko so bili zaradi zgodovinskih dejstev in minulih trenj vojaški spori pričakovani, pa lahko rečemo, da je primer Makedoncev, ki so bili zaradi spora s sosednjo Grčijo kar sedemindvajset let državljani države brez oz. le z začasnim imenom, poseben primer tako z vidika zgodovine kot tudi prava.

Meddržavni spori niso redkost, vendar so najpogostejši vzrok teritorialni spori. Tudi pri temi, ki se jo članek loteva, najdemo indice, da vse le ni v imenu. Grčija je namreč ob osamosvojitvi Severne Makedonije v imenu videla nevarnost za svoje teritorialno ozemlje. Uporaba imena »Makedonija« naj bi po mnenju Grkov odražala makedonske težnje po grškem ozemlju oz. pokrajini, ki se od leta 1914 prav tako imenuje Makedonija. Iz tega lahko sklenemo, da je pomemben element ozadja spora tudi zgodovina.

Čeprav so se do argumentov celotno obdobje opredeljevale tudi mednarodne pravne institucije, pa mnenja vseeno niso vodila v rešitev. Slabi vzvodi pri uveljavljanju mednarodnih sodb bi bili gotovo lahko eden od vzrokov, da se vpleteni strani nista uspeli dogovoriti. Čeprav je vloga mednarodnih institucij pomembna, pa meddržavne spore države najuspešneje rešujejo same, brez vpletanja tretjih oseb. Pri meddržavnih vprašanjih zato ne moremo mimo politične volje. Zunanjepolitični problemi pogosto postanejo orodje za pridobivanje političnih glasov, samovoljnost voditeljev pa prav tako lahko pripomore k temu, kako nastanejo sporazumi in tudi kako se po podpisu uveljavljajo.

Za javno podporo so zelo pomembni tudi notranjepolitične razmere in gospodarski položaj. Predvsem slednji je bil ob sporu pod izjemnim pritiskom, saj so Grki posegli celo po trgovinski blokadi severne sosedu.

Čeprav se je v spor tudi zaradi mejnega zaostrovanja stalno vpletala mednarodna javnost, je podpora Severni Makedoniji eno od pogajalskih izhodišč. Verjetno težko rečemo, da je novonastala republika, ki je bila povrh vsega še brez imena oz. je bilo to le začasno, v enakem položaju kot Grčija, ki ima že iz zgodovinske vloge dominanten položaj, obenem pa je uveljavljena članica mednarodnega okolja. Ves čas se je položaj obeh držav spreminjal, predvsem za zadnja leta pa verjetno lahko trdimo, da se je položaj Severne Makedonije izboljševal, zaradi dolžniške krize pa se je tudi ugled Grčije poslabšal.

Vsa omenjena vprašanja so navsezadnje vplivala tudi na to, da sta državi po skoraj treh desetletjih prišli do končanja spora oz. Prespanskega sporazuma, ki je rešil tudi vprašanje imena. Omenjeni sporazum je od obeh držav zahteval velik politični vložek, sprejetje pa je prišlo tako z zavezami kot tudi posledicami. Medtem ko je bilo v medijih zaznati navdušenje in podporo mednarodne javnosti, pa se za odzivi pogosto skrivajo tako pozitivni kot tudi negativni vidiki. Nenazadnje prav zaradi slednjih skupaj z zgodovinskimi dejstvi, ki izhajajo tudi iz obdobja tega spora, lahko rečemo, da leto po sprejetju pot verjetno še zdaleč ni končana.

2. Prespanski sporazum

Po številnih internih aferah Nekdanje Jugoslovanske Republike Makedonije¹ in politični krizi, z vrhuncem leta 2015 se po zatišju končno naredil premik, ko je na oblast kot novi premier NJRM leta 2017 prišel Zoran Zaev.

Toda namesto da bi nova vlada državo ponovno postavila na noge in izpolnila pričakovanja ljudi, se je vlada skoraj takoj obrnila k »reševanju«² odprtih zunanjepolitičnih težav z Bolgarijo in Grčijo. Nekateri menijo, da je bil razlog za to dvojen. Zaev se je zavedal, da bo mednarodna skupnost storila vse, da bi pomagala vključitvi države v zvezo NATO v zameno za njihovo odkrito podporo. Drugič, vladi šibke države, z vrsto internih problemov, je lažje doseči članstvo v zvezi NATO kot doseči blaginjo in izpolniti pričakovanja svojih državljanov.² Že v času grške dolžniške krize je Grčija svojo vztrajnost malo omehčala in omogočile možnost

¹ V nadaljevanju besedila "NJRM".

² Vankovksa, str. 3.

uporabe geografskega imena regije kot dela imena države.³

Nato sta državi začeli pogajanja o imenu in tako makedonski kot tudi grški premier sta bila prepričana, da se bo spor glede uradnega imena rešil zelo kmalu.⁴

Podpis sporazuma je bil pomemben tudi za prebivalce, ki so bili vrsto let soočeni z različnimi incidenti. Po javnomnenjski raziskavi⁵, izvedeni v Grčiji, je kar 65 odstotkov vprašanih ljudi odgovorilo, da je spor zelo pomemben, le 9,5 odstotkov ljudi pa je odgovorilo, da sploh ni pomemben. Pripisovanje pomembnosti spora je bilo večje pri ljudeh, ki živijo na predelu Severne Grčije, saj jih je tako odgovorilo 69 odstotkov.⁶

Ko se je v Grčiji razvedelo, da bo ime vsebovalo ime »Makedonija«, se je 4. februarja 2018 v središču Aten zbralo večje število⁷ demonstrantov, ki so nasprotovali popuščanju grške vlade glede imena.⁸ Ponovne demonstracije niso bile presenečenje, saj po javnomnenjskih raziskavah⁹ opravljenih leta 2018, kar 71,5 odstotkov Grkov ni želelo, da bi ime njihovih severnih sosedov vključevalo ime »Makedonija«, kar je občutno več kot leta 2016. Takrat je na isto vprašanje tako odgovorilo 57 odstotkov. Da bi bilo uporabljeno sestavljeno ime, je leta 2016 podprlo 38 odstotkov vprašanih, dve leti pozneje pa le še 22,5 odstotkov. Ista raziskava je pokazala, da si kar 53 odstotkov vprašanih želi, da poiščejo takojšnjo razrešitev glede spora, nekoliko manj je pomembna takojšnja rešitev 19 odstotkov ljudem, 13 odstotkom ljudem pa takojšnji rešitvi spora pripisuje majhen pomen.¹⁰

NJRM se je na dogovor začela pripravljati že pred samim podpisom. Oblasti v Skopju so se tako odločile za preimenovanje letališča v Skopju, ki je bil pred spremembo poimenovan po Aleksandru Velikem, kar je bil eden izmed trnov v peti Grčiji. S to potezo je NJRM želela pokazati dobro voljo in željo po sodelova-

³ ESM disburses final loan tranche of €5 billion to Greece, European Stability Mechanism, 2018, e-vir.

⁴ Makedonsko-grški spor o imenu Makedonije se vleče že desetletja, Ius Info, e-vir.

⁵ V javnomnenjski raziskavi, ki je potekala od 23. do 25. januarja 2018, je bilo vključenih 1071 ljudi, ki so prihajali iz celotne Grčije in so bili enakomerno razporejeni glede na starost, spol in stopnjo izobrazbe.

⁶ Armakolas, Siakas, 2018, str. 13–14.

⁷ Po podatkih organizatorja se je na ulicah Aten zbralo 1,5 milijona, po podatkih policija pa 140 tisoč ljudi.

⁸ Makedonsko-grški spor o imenu Makedonije se vleče že desetletja, Ius Info, e-vir.

⁹ V javnomnenjski raziskavi, ki je potekala od 23. do 25. januarja 2018, je bilo vključenih 1071 ljudi, ki so prihajali iz celotne Grčije ter so bili enakomerno razporejeni glede na starost, spol in stopnjo izobrazbe.

¹⁰ Prav tam, str. 13–16.

nju z Grčijo pri razrešitvi večletnega spora o imenu.¹¹ Pogajanja so se nadaljevala, dokler nista dne 28. maja 2018 obe strani prišli do kompromisa glede izbire imena, »ki naj bi bilo sprejemljivo za obe strani«, nato pa je bilo 12. junija 2018 z grške strani sporočeno, da sta državi dosegli dogovor.¹²

2.1. Sprejem prespanskega sporazuma

Po skoraj treh desetletjih sta se 17. junija 2018 grški zunanji minister Nikos Kotzias in makedonski zunanji minister Nikola Dimitrov sestala v majhni vasi Psaradesu ob Prespanskem jezeru, kjer sta podpisala dolgo pričakovani Prespanski sporazum¹³, katerega ključni element je bila razrešitev spora o imenu. V tretjem odstavku 1. člena sta se državi sporazumeli, da se NJRM preimenuje v Republiko Severno Makedonijo¹⁴.¹⁵ Sporazum, z uradnim naslovom Končni sporazum o poravnavi razlik, kot je opisano v Resolucijah VS št. 817 (1993) in 845 (1993), prenehanje Začasnega sporazuma iz leta 1995 in vzpostavitev strateškega partnerstva med pogodbenima strankama, je bil podpisan pri ZN. Klub sprejetju Sporazuma pa se tu spor še ni končal, saj je bilo potrebnih še kar nekaj korakov, da bo sporazum tudi uradno zaživel.¹⁶

Podpisu Sporazuma je sledila ratifikacija slednjega v makedonskem parlamentu, kjer je 69 poslancev sprejem slednjega podprlo, 40 pa zavrnilo. Severna Makedonija je ponovno doživela politično krizo, saj je opozicijska stranka VMRO-DPMNE parlamentarno sejo bojkotirala¹⁷, nato pa je tudi predsednik Severne Makedonije zavrnil podpis dekreta o sprejemu sporazuma z razlago, da »bi Sporazum ogrožal makedonsko nacionalno identiteto, individualnost makedonskega naroda, makedonski jezik in makedonski model sobivanja«. Ker je predsednik podal veto zoper sprejetje Sporazuma, se je slednji vrnil v makedonski parlament na drugo glasovanje.¹⁸ Na ponovnem glasovanju so poslanci ponovno pod-

¹¹ Bechev, 2019, str. xlvii.

¹² Makedonsko-grški spor o imenu Makedonije se vleče že desetletja, Ius Info, e-vir.

¹³ V nadaljevanju »**Sporazum**«.

¹⁴ V nadaljevanju »**Severna Makedonija**«.

¹⁵ Final agreement for the settlement of the differences as described in the United Nations Security Council Resolutions 817 (1993) and 845 (1993), the termination of the Interim Accord of 1995, and the establishment of a strategic partnership between the parties (v nadaljevanju v opombah označeno kot »Final agreement for the settlement of the differences...«), 1. člen, 3. odstavek.

¹⁶ Janev, 2019, str. 50.

¹⁷ Macedonian assembly adopts amid tensions draft law on name deal with Greece, Xinhuanet, 2018, e-vir.

¹⁸ Marusic, 2018b, e-vir.

prli sprejetje Sporazuma, na podlagi katerega je bil predsednikov veto razveljavljen.

Že po prvi ratifikaciji v makedonskem parlamentu pa se je odzvala Grčija, in sicer so EU in zvezi NATO sporočili, da se umikajo od oviranja Severne Makedonije k članstvu v teh dveh organizacijah. Kot odgovor je EU poslala pogojni sporazum za začetek pristopnih pogovorov, ki se bodo nanašali predvsem na dokončanje različnih reform.¹⁹ Sledil je posvetovalni referendum, a ker ta zaradi nizke udeležbe ni bil uspešen je moral Zaev podporo ponovno poiskati v parlamentu. Ta je zahtevano podporo dobil, čemur je sledilo sprejetje štirih predlogov amandmajev, s katerimi je parlament spremenil ustavo.²⁰ Grški parlament je ratificiral Sporazum dne 25. januarja 2019, in sicer je sprejetje Sporazuma podprlo 153 poslancev, 146 pa jih je bilo proti.²¹ nato pa je ta dokončno stopil v veljavo, in sicer 12. februarja 2019 z izmenjavo besednih not.²²

2.2. Glavne določbe

Sporazum med Atenami in Skopjem naj bi predstavljal dokončno rešitev »vprašanja o imenu«, čeprav se spor nikoli ni nanašal le na ime, kar dokazuje dvajset členov, ki jih sporazum vsebuje. Dokument ne velja le *erga omnes*²³, ampak tudi v vseh dvostranskih odnosih ter v vseh regionalnih in mednarodnih organizacijah in institucijah, hkrati pa velja nepreklicno.²⁴

Sporazum je sestavljen iz preambule in treh sklopov, ki urejajo posamezno področje. Že v preambuli Sporazuma je opazno, da je sedaj poimenovana »prva pogodbená stranka« Grčija. Spomnimo, da sta bili v Začasnem sporazumu, ki sta ga državi podpisali leta 1995 in velja kot zadnji podpisani sporazum glede spora o imenu, državi poimenovani le kot »prva in druga pogodbená stranka«, saj o imenu še nista dosegli konsenza. V preambuli je Severna Makedonija določena le kot »druga pogodbená stranka«, nato pa je v tretji točki 1. člena tudi določeno uradno ime države, in sicer Republika Severna Makedonija. Severna Makedonija bo

¹⁹ Macedonia Ratifies Greek Deal for Second time, Balkan Insight, 2018, e-vir.

²⁰ Marusic, 2018a, e-vir.

²¹ Marusic, 2019c, e-vir.

²² Announcement of the Government of the Republic of North Macedonia for entry into force of the Final Agreement, Constitutional Amendments and Constitutional Law for Implementation of Amendments, 2019, e-vir.

²³ Latinski izraz *erga omnes* pomeni, da učinkuje proti vsem, za vse namene in uporabo, tako domačo kot mednarodno.

²⁴ Final agreement for the settlement of the differences...1. člen, 8. točka.

svoje ime uporabljala tako doma kot tudi na mednarodni ravni, kjer bo zahtevala, da vse mednarodne organizacije, institucije in tudi vse države članice ZN sprejemajo in uporabljajo novo ime ter s tem povezano terminologijo.²⁵ Vendar tu velja opozoriti, da Sporazum ne sme ustvarjati obveznosti za tretje države brez njihovega soglasja.²⁶

Pogodbeni stranki bosta morali s podpisom Sporazuma upoštevati načela demokracije, spoštovati človekove pravice in temeljne svoboščine ter dostojanstvo, ki izvirajo iz različnih mednarodnih aktov²⁷, ki urejajo ta področja.²⁸ Glede te določbe sta obe državi imeli nekaj težav v preteklosti, saj Grčija ni priznavala makedonske narodne manjšine na severu Grčije, hkrati pa so se dogajale tudi nekatere kršitve človekovih pravic, o čemer je več napisanega kasneje v članku. Tudi Severna Makedonija je imela nekaj težav, saj je imela med letoma 2015 in 2017 politične nestabilnosti in državne nemire, ob katerih so se številni spraševali po odsotnosti demokracije, saj vdor v parlament, kot tudi diskriminatorne izjave politikov o albanski narodni manjšini niso kazali na upoštevanje te določbe.

Za Grke je prav gotovo tudi pomembna določba glede načela nedotakljivosti meja in teritorialne integritete ali politične neodvisnosti države. Glede spoštovanja te določbe sta se državi sicer že dogovorili z Začasnim sporazumom, vendar ker je slednji prenehal veljati s podpisom Sporazuma, ta določba velja za njegov pomembni del. Tu je določeno tudi, da bosta obe državi spoštovali suverenost, ozemeljsko celovitost in politično neodvisnost druge pogodbene stranke, prav tako pa se zavezujeta, da ne bosta spodbujali, izvajali, podpirali in/ali dopuščali nobenih dejanj ali dejavnosti neprijaznega značaja ali bi kakorkoli drugače ogrožala mor, varnost ali stabilnost druge pogodbene stranke.²⁹ Na 3. člen pa se prav tako navezuje 4. člen Sporazuma, ki zavezuje obe državi, da v njunih ustavah, ki veljata ali bosta veljali, ni nobenih ali ne bo nobenih določb, ki bi pomenile osnovo za zahtevo do kateregakoli

²⁵ Final agreement for the settlement of the differences... Preambula in 1. člen.

²⁶ Final agreement for the settlement of the differences... 20. člen, 7. odstavek.

²⁷ Sporazum tu omenja Ustanovno listino ZN, Splošno deklaracijo o človekovih pravicah, evropsko konvencijo za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin, Mednarodno konvencijo o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije, Konvencijo o otrokovih pravicah, Helsinško deklaracijo, dokument srečanja Konference o človekovih dimenzijah v Københavnu, Konferenco o varnosti in sodelovanju v Evropi, Pariška listina za novo Evropo in druge mednarodne sporazume, v katerih sta pogodbenici obe državi.

²⁸ Final agreement for the settlement of the differences... Preambula.

²⁹ Final agreement for the settlement of the differences... Preambula in 3. člen.

območja, ki ni del njenega sedanjega ozemlja ali notranje zadeve druge pogodbenice.³⁰

Nekateri so mnenja, da spor med Grčijo in Severno Makedonijo ni nikoli vključeval etničnih, nacionalnih, jezikovnih in kulturnih vprašanj, vendar se zdi, da so ta vprašanja prav tako osrednji del Sporazuma. Sporazum prav tako ureja vprašanja o identiteti, saj predstavlja pravni poseg na področja, ki se nanašajo na etnično pripadnost, kot tudi na nacionalno identiteto ter njunimi posledicami.³¹ Tako je v tretjem odstavku 1. člena določeno, da je državljanstvo druge pogodbene stranke makedonsko oziroma se jih lahko naslavlja z »državljan Severne Makedonije«. Državi sta se tudi sporazumeli o imenovanju jezika druge pogodbene stranke, ki bo makedonski.³² Ta določba se navezuje na razlago v 7. členu, ki pojasnjuje, da se izraza »makedonski« in »Makedonija« nanašata na različne zgodovinske okvirje, kulturno dediščino, hkrati pa označujejo tudi ljudi v ljudi v makedonskem delu Grčije, kot tudi njihove attribute, kulturo, civilizacijo, zgodovino, dediščino od antike do danes. Ko je govora o Severni Makedoniji, pa bodo ti izrazi označevali iste omenjene lastnosti, ki pa naj se jasno razlikujejo od tistih, ki so značilni za grško pokrajino Makedonijo. V okviru tega člena je tudi opredeljeno, da čeprav se jezik Severne Makedonije makedonski, pa ta ni povezan z grško kulturo, zgodovino ali dediščino.³³

Sporazum sam ne ureja vprašaja komercialnih imen in blagovnih znamk, vendar pa tretji odstavek 1. člena opisuje postopek za tako določitev. S podpisom Sporazuma se državi zavezujeta, da bosta podpirali in spodbujali svoje poslovne skupnosti, da v dobri veri začnejo pogajanja o tej zadevi, da bi dosegli vzajemno sprejetje rešitve, pri čemer bo za dosego vzajemno sprejet rešitve pomagala mednarodna skupina strokovnjakov v okviru EU, s predstavniki obeh držav in s prispevkom ZN in ISO. Določeno je tudi, da se skupina ustanovi v letu 2019 in konča svoje delo v treh letih. Medtem državi še vedno uporabljata svoji komercialni imeni.³⁴

Za Severno Makedonijo je eden od najpomembnejših členov tudi 2. člen Sporazuma, ki zapoveduje Grčiji, da se vzdrži oviranja

³⁰ Final agreement for the settlement of the differences...4. člen.

³¹ Vankovska, 2019, Abstract.

³² Final agreement for the settlement of the differences...1. člen, 3. odstavek.

³³ Final agreement for the settlement of the differences...7. člen.

³⁴ Final agreement for the settlement of the differences...1. člen, 3. točka.

Severne Makedonije pri včlanjevanju v mednarodne organizacije.³⁵ Naj spomnim, da je Grčija preprečila članstvo Severne Makedonije v zvezi NATO in EU, zaradi česar je nato Severna Makedonija leta 2008 vložila tožbo pred Meddržavno sodišče, katero je tožbi ugodilo. Sicer se je Severna Makedonija po tem dogodku včlanila v več mednarodnih organizacij, a si to določbo lahko kljub temu razlagamo kot nekakšno »varovalko« pred ponovnim oviranjem Grčije.

V 8. členu Sporazuma je določeno, da se morata državi sporazumeti glede uporabe simbolov, in sicer na način, da mora Severna Makedonija v šestih mesecih po prejetju Sporazuma pregledati vse spomenike, javne zgradbe in infrastrukturo in nato v primeru, če katerikoli izmed njih vsebuje elemente grške zgodovine ali kulture, mora Severna Makedonija sprejeti ustrezne ukrepe, da bo spoštovala grško zgodovino in kulturo kot tudi sam Sporazum. Kot ustrezni ukrep je navedena mogoča odstranitev elementa ali simbola³⁶, ki ga tudi v prihodnje ne sme več uporabljati. Obe državi morata spoštovati priporočila ZN o standardizaciji geografskih imen glede uporabe zemljepisnih imen in toponimov. Kot novost tega Sporazuma je ustanovitev Skupnega meddisciplinarnega strokovnega odbora za zgodovinske, arheološke in izobraževalne zadeve³⁷, katerega naloga bo da preuči vse zgodovinske dogodke.³⁸ Z 9. členom, ki je del drugega sklopa Sporazuma sta se državi zavezali k izboljšanju njunega strateškega sodelovanja v vseh sektorjih³⁹, ki bodo vključeni v akcijski načrt o razvoju bilateralnih odnosov, kateri se bo sproti dopolnjeval in razvijal.⁴⁰

Sporazum v 12. členu določa, da bosta obe državi opravljali redne obiske, sestanke in posvetovanja, namen katerih je okrepiti in nadalje razvijati dvostranske politične in diplomatske odnose. V zvezi z nadzorom omenjenih novo dogovorjenih dejanj morata ustanoviti Svet za sodelovanje na visoki ravni svojih vlad, ki se bo sestel vsaj enkrat letno.⁴¹

³⁵ Final agreement for the settlement of the differences...2. člen.

³⁶ Med elemente in simbole, ki so bili ali bodo bili odstranjeni, ne spadajo arheološki artefakti in najdbe.

³⁷ V nadaljevanju »**Strokovni odbor**«.

³⁸ Final agreement for the settlement of the differences...8. člen.

³⁹ Državi bosta razširili sodelovanje v sektorju kmetijstva, obrambe, civilne zaščite, gospodarstva, okolja, energije, industrije, naložb, infrastrukture, političnih odnosov, turizma, trgovine in čezmejnega sodelovanja ter prometa.

⁴⁰ Final agreement for the settlement of the differences...9. člen.

⁴¹ Final agreement for the settlement of the differences...12. člen.

S Sporazumom sta se državi dogovorili tudi o sodelovanju na gospodarskem področju, kjer obe spodbujata vzajemne naložbe in hkrati sprejemata vse potrebne ukrepe za njihovo učinkovito zaščito. Dajati bosta morali tudi poseben poudarek sodelovanju med podjetji, posli in panogami obeh držav ter se vzdržati kakršnemukoli oviranju gibanju ljudi ali blaga med njimi. Prav tako se s Sporazumom zavezujeta za sodelovanje na področjih izboljšave infrastrukture, varstva okolja in turizma, napredek katerih bo spremljal Skupni ministrski odbor, da se bo lahko zagotovilo kar najboljše sodelovanje med državama.⁴²

Leta smo bili priče, da se je stopnja kriminala povečala ne le v Evropi, ampak tudi po svetu. Z začetkom vojne v Siriji se je povečal dotok migrantov, pogosto v težko obvladljivih množicah ljudi, kar je izjemno vplivalo tudi na delovanje posameznih institucij v državah. Ena izmed držav, ki je bila najbolj na udaru, je bila gotovo tudi Grčija, kamor so migranti prišli iz sosednje Turčije, potem pa so nadaljevali pot prek Severne Makedonije vse do Nemčije oziroma držav na severu Evrope. V takšnih razmerah je sodelovanje med državami ključnega pomena, saj se le tako lahko učinkovito spopadejo s težavo in jo poskušajo rešiti. Sporazum ureja tudi to področje in državama nalaga »tesno sodelovanje v boju proti organiziranemu in čezmejnemu kriminalu, terorizmu, gospodarskemu kriminalu, nedovoljenim trgovanjem z belim blagom, prepovedanimi drogami kot tudi pri nedovoljeni proizvodnji in trgovini z orožjem, kazniva dejanja, povezana s ponarejanjem ali tihotapljenjem cigaret, alkohola ali goriva in druga podobna dejanja, ki veljajo za kazniva. V istem členu je tudi določeno sodelovanje med državama v okviru civilne zaščite ter pomoč pri preprečevanju naravnih nesreč, kot tudi pomoč druga drugi, ko se je nesreča že pripetila.«⁴³

Ker sta državi v preteklosti imeli precej nesoglasij v sklopu spora o imenu, je prav gotovo za obe pomemben tudi 19. člen, ki vsebuje določbe o reševanju morebitnih sporov, nastalih v povezavi z interpretacijo ali izvajanjem Sporazuma. Določeno je, da državi spore rešujeta izključno z miroljubnimi sredstvi, v skladu z Ustanovno listino ZN. V primeru, da pogodbeni stranka meni, da druga pogodbeni stranka »ne deluje v skladu z določbami Sporazuma, mora ta pogodbeni stranka o tem najprej obvestiti drugo

⁴² Final agreement for the settlement of the differences...14. člen.

⁴³ Final agreement for the settlement of the differences...16. člen.

pogodbeno stranko in nato poskušata rešitev poiskati skozi pogajanja. Če pogajanja za rešitev morebitnih sporov ne uspejo, lahko stranki zaprosita »dobre pisarne«⁴⁴ Generalnega sekretarja ZN za pomoč. V primeru, da pogodbeni stranki ne postopata na opisan način, bi se morali medsebojno dogovoriti za predložitev spora Meddržavnemu sodišču. Če takšnega dogovora ne morata doseči v šestih mesecih oziroma v obdobju, o katerem se medsebojno sporazumeta, potem ima pravico predložiti spor Meddržavnemu sodišču pogodbeni stranka posamično.⁴⁵

2.3. Pozitivne strani sprejema prespanskega sporazuma

Po sedemindvajsetih letih pogovorov, številnih protestih in podpisanih sporazumih ta dogovor predstavlja zgodovinsko prilžnost, da obe državi po svojem diplomatskem maščevanju začneta graditi na novo vse odnose, ki so bili do sedaj na majavih tleh. Sporazum vključuje številne določbe za grajenje skupnih odnosov ter vzpostavljane strateškega partnerstva v številnih sektorjih in panogah.⁴⁶

Makedonija je majhna država z odprtim gospodarstvom, ki je že sedaj del globalnega trga in s tem odvisen od mednarodne menjave. Pri tem kar 80 odstotkov celotnega izvoza in 61 odstotkov uvoza prihaja od držav članic EU, država pa torej že pred članstvom prejema vrsto pozitivnih gospodarskih učinkov Unije. Podpis Sporazuma in razrešitev spora z Grčijo bosta Severni Makedoniji omogočila še dodatno integracijo, še bolj odprlo gospodarstvo trgovini, obenem pa pospešila dotok tujih investicij. Sporazum sicer ne obeta razreševanja problema makedonske manjšine v Grčiji, bo pa bi tesno sodelovanje držav znotraj EU lahko olajšalo povezavo med Makedonci obeh držav.⁴⁷

Poleg številnih pozitivnih gospodarskih učinkov, pa bo pridruževanje EU prineslo tudi napredek pri vzpostavitvi pravnega sistema in ureditvi odnosov med prebivalci različnih etničnosti. Pristopna pogajanja bodo predvsem na pravnem področju zah-

⁴⁴ »Dobre pisarne« so zelo širok pojem za kakršno koli pomoč, ki se nudi strankama v sporu in tako pomagajo najti rešitev za njihove težave. Lahko poteka v različnih oblikah in ena izmed teh je mediacija. Vloga »dobre pisarne« je svetovanje strankam v sporu, prenašanje sporočil med nasprotnima stranema ali pa olajšanje stikov med strankama, brez da bi se v to neposredno vtikali. (Tamrat, 2015, e-vir.)

⁴⁵ Final agreement for the settlement of the differences...19. člen.

⁴⁶ Ventouratou, 2018, e-vir.

⁴⁷ Macedonia 2025 Comments on Prespa Agreement, Macedonia 2025 Helping Build a Stronger Nation, e-vir.

tevala korake k bolj urejenemu pravnemu sistemu, to pa bo zelo ugodno za državo. Pri tem seveda ne moremo mimo dejstva, da je pomanjkljiva pravna ureditev notranji izziv, ki sam po sebi nima nič skupnega s Sporazumom, vseeno pa bodo šele pristopna pogajanja za EU zadostna spodbuda za ureditev tega področja.

Po vstopu v EU bo Makedonija tudi ena najbolj južnih držav članic EU in ena od držav, prek katere potekajo tokovi migrantov proti severu Evrope. Po ocenah EK je leta 2015 Severno Makedonijo prečkalo kar 550 tisoč beguncev. S tega vidika je zelo pomembno, da je gospodarsko-politično stanje države stabilno, saj bo le tako Evropa lahko obvladovala begunsko krizo.⁴⁸

2.4. Negativne strani sprejetja prespanskega sporazuma

Čeprav je bil Sporazum večinoma zelo dobro sprejet, sploh v mednarodni sferi, pa je nekaj tudi takih, ki mu niso naklonjeni.

Že takoj, ko preberemo ime Sporazuma, opazimo, da je naslov precej ambiciozen in vsakemu bralcu, ki ga prebere, je jasno, da je njegov namen celovita rešitev spora. Vendar pa tu lahko izpostavimo, da vprašanje glede imena sploh ni omenjeno. Vsebuje le sklicevanje na (prihodnje) strateško partnerstvo, hkrati pa je zanimivo dejstvo, da v Resolucijah ZN št. 817 in 845 govorijo o eni razliki, v Sporazumu pa je to spremenjeno v množino, torej »razlike«.⁴⁹

Ena izmed glavnih kritik je gotovo glede tretjega odstavka 1. člena, kjer Sporazum določa ime državljanstva državljanov Severne Makedonije. V enem izmed intervjujev je osebni odposlanec generalnega sekretarja ZN Mathew Nimetz, ki je vodil pogajanja med državama, povedal, da se je sporu med Grčijo in Severno Makedonijo vedno šlo o »formulaciji imena« države za diplomatske namene, ki ne bo vplival na prebivalce. Dodal je, da v pogajanjih ne gre za identiteto.⁵⁰ Pri tem se lahko vprašamo, ali bi bila identiteta Makedoncev res zaščitena, kot trdi Nimetz in tudi nekateri drugi zagovorniki Sporazuma, zakaj so potem prebivalci opredeljeni kot »državljeni Republike Severne Makedonije«, ter je v nadaljnjih členih tudi določeno, v kakšnem kontekstu se uporabljata imeni »Makedonija« in »makedonski«? Če o identiteti ne bi bilo

⁴⁸ Refugee crisis in the West Balkans: Scenes of despair and hope, European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations, 2015, e-vir.

⁴⁹ Vankovska, 2019, str. 11–12.

⁵⁰ The Prespa Agreement, ethnicity and nationality, The Transnational, 2019, e-vir.

odločeno, potem bi potni listi državljanov Severne Makedonije še naprej navajali »makedonsko« državljanstvo. Tukaj gre za očitno prizadevanje Grčije za čim manjšo samoidentifikacijo v Severni Makedoniji.

Nekaterim kritikom se zdi sporna tudi tretja točka 4. člena Sporazuma, ki navaja, da »se vsaka pogodbeni stranka zaveže in izjavi, da v njeni ustavi ni ničesar, kar je v veljavi ali bo spremenjeno v prihodnosti, ni mogoče razlagati kot sestavni del ali bi kadarkoli predstavljal podlago za poseg v notranje zadeve druge pogodbeni stranke v kakršnikoli obliki in iz kateregakoli razloga, vključno z zaščito statusa in pravic oseb, ki niso njeni državljani.«⁵¹ Ta odstavek si lahko razlagamo kot sporen predvsem v povezavi z makedonsko narodno manjšino v Grčiji. Določba bi lahko omogočala Grčiji, da se izogne priznanju makedonske narodne manjšine, saj ta člen odpravlja pravico Severne Makedonije, da bi se borila za zaščito proti diskriminiranju makedonske narodne manjšine v Grčiji. Treba je upoštevati, da velika večina Makedoncev v severnem delu Grčije ni makedonskih državljanov, zato jih zaradi tega dela sporazuma Severna Makedonija ne bo mogla zaščititi kot narodno manjšino znotraj Grčije.⁵²

Že v naslovu opazimo, da vsebina Sporazuma želi preseči prejšnje Resolucije ZN in tudi Začasni sporazum iz leta 1996. Pri tem se zdi nenavadno, da v Sporazumu ni nikjer omenjena sodba Meddržavnega sodišča iz leta 2011, ki velja za zelo pomemben dokument, hkrati pa je to isto sodišče ponovno odgovorno za razrešitve morebitnih sporov, ki bi nastali na podlagi podpisanega sporazuma. Kot odgovor bi lahko navedli, da Sporazum ne predstavlja kompromisa med enakimi stranmi o »poravnavi razlik«. Vendar pa so se te razlike spremenile v razlike o pogajanjih o makedonski zgodovini, identiteti, kulturi, jeziku, šolstvo itd. Glede na napisana dejstva daje Sporazum vtis, da je Grčija vsilila narekovanje, kar se pri sklepanju kompromisov in enake obravnavane strank ne bi smelo zgoditi.⁵³

V preambuli Sporazuma so navedena številna načela, eno izmed teh pa je tudi prepoved vmešavanja v notranje zadeve. Zdi se, da to načelo v vsebini Sporazuma ni upoštevano, saj ima Grčija pravico neposredno posegati v notranje zadeve Severne Make-

⁵¹ Final agreement for the settlement of the differences...4. člen, 3. točka.

⁵² Vasilevski, 2019, e-vir.

⁵³ Vankovska, 2019, str. 12–13.

donije. Tukaj je mišljeno preoblikovanje ustave, zgodovine, narodnosti, jezika, kulture in drugo. Prav tako bi makedonska narodna manjšina imela v skladu s Resolucijami ZN več pravic, kot jih ima sedaj s Sporazumom.

2.5. Dosedanji vpliv sprejetja sporazuma

Kot je bilo že omenjeno v prejšnjih poglavjih, je Sporazum od Makedoncev zahteval spoštovanje določenih zahtev, pri katerih so Grki vztrajali v zameno za končanje spora. S pripravami na sporazum so makedonske oblasti začele že v začetku 2018 in Avtocesto Aleksandra Velikega preimenovali v Avtocesto prijateljstva, novo ime pa je dobilo tudi letališče, ki je prav tako nosilo ime velikega vojskovodje, po spremembi pa se letališče imenuje po glavnem mestu Severne Makedonije – Skopju.⁵⁴

Medtem ko sta bili omenjeni potezi znak dobre volje, ki je verjetno prispevala k ugodni razrešitvi spora, pa so se Makedonci zavezali, da bodo preostale primere problematične uporabe grških simbolov razrešili do 12. avgusta 2019. V ta sklop so spadala tako preimenovanja spomenikov kot tudi in umik zvezde oz. sonca Vergina iz javnih površin po Severni Makedoniji. Z namenom spoštovanja zavez je vlada od Generalnega sekretariata zahtevala, da pozove vse institucije, da poročajo o vseh primerih spomenikov ali drugih infrastrukturnih objektov, katerih poimenovanja izvirajo iz grške kulture in civilizacije. Evidentirano naj bi bilo tudi, kdo je pristojen zanje in kdo si lasti avtorske pravice. Enako velja tudi za uporabo simbola sonca oz. zvezde Vergina. Prav odločitev, da je omenjeni simbol odstranjen z vseh državnih oznak, je sprožil veliko javnega nezadovoljstva.⁵⁵ Makedonsko sonce je bilo tako odstranjeno tudi s pokrovov jaškov.⁵⁶

Eno najpomembnejših preimenovanj oz. zahtevanih popravkov je bilo pri spomeniku Aleksandru Velikemu v središču Skopja, kjer je bil dodan napis, da vojskovodja izhaja iz grške zgodovine in civilizacije.⁵⁷ Zavez se mora Severna Makedonija držati tudi pri gradnji blagovne znamke. Tako mora tudi v primeru turističnih kampanj jasno uporabljati geografski element⁵⁸, pri čemer, tako

⁵⁴ Macedonia starts work on changing names, signs, monuments contested by Greece, Xinhuanews, 2018, e-vir.

⁵⁵ Kokkinidis, 2019, e-vir.

⁵⁶ Markovic, 2019a, e-vir.

⁵⁷ Macedonia to Rename Divisive Statues That Irked Greece, Balkan Insight, 2018, e-vir.

⁵⁸ North Macedonia corrects provocative tourism promotion following uproar, Tornos News, 2019,

kot je že omenjeno, vprašanje glede uporabe imena »Makedonija« kot blagovne znamke še vedno ostaja odprto. Implementacija zahtev je bila v nekaterih primerih precej počasna, saj so Makedonci še aprila, ko je na zgodovinski obisk v Skopje pripotoval grški predsednik vlade Cipras, na vladnih straneh uporabljali stare izraze in tudi povezave do stare ustave.⁵⁹

Sporazum je poleg zgoraj omenjenih sprememb, ki so bile zahtevane v skladu s sporazumom, prinesel še številne druge posredne in neposredne učinke predvsem za državljane Severne Makedonije. Poleg pričakovane spremembe imena države v primeru državnih institucij in cestnih oznak bodo državljani v naslednjih petih letih morali zamenjati tudi osebne dokumente, potne liste in vozniška dovoljenja, spremenila pa se bo tudi oznaka na registrskih tablicah, in sicer iz MK v NM oziroma NMK. V vmesnem obdobju bodo makedonski državljani za vstop v Grčijo uporabljali papirnato potrdilo, ki bo pri grških oblasteh nadomeščalo potni list, ki bo še vedno nosil staro navedbo države »Republika Makedonija«. V skladu s Prespanskim sporazumom je ohranjena državna oznaka za internetno domeno MK in ISO standard oznako MKD. Poleg bolj ali manj birokratskih sprememb je dogovor prinesel tudi konec lepljenja nalepk z napisom »priznana od Grčije kot FYROM« na avtomobile makedonskih državljanov ob prehodu grške meje, ponovno pa je po dvanajstih letih vzpostavljena tudi letalska povezava med Skopjem in Atenami.⁶⁰

Pozornost makedonske javnosti se je po ratifikaciji sporazumov Severne Makedonije in Grčije ter spremembi imena države usmerila na druge težave, kot sta gospodarski položaj in korupcija. Kljub temu obljube vlade ostajajo aktualne, saj država še ni začela pristopnih pogajanj za EU, kar bi po mnenju nasprotnikov upravičilo ceno, ki jo je zahteval podpis Sporazuma.⁶¹ Junija 2019 je EU odločitev o začetku pogajanj preložila na oktober⁶², saj je predvsem Francija na željo drugih članic po hitri širitvi izkoristila za uveljavljanje zahteve po reformah institucij EU.⁶³ Poleg tega se predstavniki EU zavedajo, da je Severna Makedonija naredila ve-

e-vir.

⁵⁹ Chrysopoulos, 2019, e-vir.

⁶⁰ What changed for the Macedonian people after the country changed its name to Republic of North Macedonia, Global Voice, 2019, e-vir.

⁶¹ Inside Europe: Rebranding North Macedonia, DW Made for minds, e-vir.

⁶² Council conclusions on enlargement and stabilisation and association process, European Council, e-vir.

⁶³ French leader vows to block enlargement until EU is reformed, AP News, 2019, e-vir.

lik korak, vendar se mora lotiti tudi notranjih reform. Ključni napredek mora biti narejen na pravnem področju, saj se bo le tako lahko država borila proti organiziranemu kriminalu in korupciji.⁶⁴ Precej bližje kot vstopu v EU je Severna Makedonija pridružitvi zvezi NATO. Veleposlaniki držav članic so namreč februarja 2019 podpisali protokol o pristopu države k zavezništvu, s tem pa se je začel proces ratifikacije v državah zavezništva.⁶⁵

Čeprav tudi določen del makedonskega prebivalstva ni zadovoljen s spremembo imena, pa so politične posledice sporazuma precej bolj očitne in negativno sprejete v Grčiji. Syriza na čelu s predsednikom Ciprasom je bila poražena že na majskih volitvah v Evropski parlament⁶⁶, razočaranje volivcev tudi na račun Sporazuma pa je imelo posledice tudi na parlamentarnih volitvah.⁶⁷ S tem se je v določeni meri povečevala tudi bojazen glede spoštovanja Prespanskega sporazuma v Grčiji, saj je novi grški premier Kyriakos Mitsotakis volilno podporo zviševal tudi z obljubo, da bo po zmagi zaščitil grške interese, med mogočimi ukrepi pa bi bila tudi veto in blokada vstopa Severne Makedonije v EU. Čeprav je glavni predstavnik grške vlade retoriko po volitvah umiril⁶⁸, so predvsem Grki na severu oz. grški Makedonci tudi po letu dni od podpisa Sporazuma izrazito nezadovoljni, vse bolj pa opozarjajo na negativne gospodarske učinke, ki jih ima dogovor.

3. Vpliv spora na človekove pravice

Dolgotrajen spor med Grčijo in Severno Makedonijo, ki je bil prežet z nacionalistično retoriko, je vplival tudi na odnos Grčije do narodne manjšine Makedoncev v Grčiji. Okrožje Florina se nahaja na severozahodnem delu Grčije, ki jo naseljuje približno 53 tisoč ljudi. Kar 65 odstotkov prebivalcev tega območja se identificira kot lokalno prebivalstvo in večina tudi govori makedonsko oziroma »lokalni jezik«.⁶⁹ Grčija je več desetletij zavračala obstoj makedonske manjšine, o čemer priča boleča zgodovina Slavomakedoncev kot narodne manjšine v Grčiji. O tem veliko pove dejstvo, da so predstavniki makedonske narodne manjšine povsem

⁶⁴ Casule, Sekularac, 2019, e-vir.

⁶⁵ Macedonia signs Nato accession agreement, BBC, 2019, e-vir.

⁶⁶ Greece headed to snap elections after Syriza defeat in EU vote, Euronews, 2019, e-vir.

⁶⁷ Greek general election: Five things that swung the vote, BBC, 2019, e-vir.

⁶⁸ Mitsotakis Won't Bar North Macedonia's EU Hopes, The National Herald, 2019, e-vir.

⁶⁹ Danforth, 1995, str. 116.

izvzeti iz grških šolskih zgodovinskih učbenikov in so skoraj neomenjeni v javnosti. Posledično večina Grkov tako sploh ne ve za njihov obstoj.^{70, 71}

V desetletjih represije nad predstavniki makedonske narodne manjšine v Grčiji je v tujino, predvsem v države nekdanje Sovjetske zveze, zbežalo veliko število Slavomakedoncev. Leta 1982 je takratna, socialno usmerjena grška vlada izdala odlok, ki je dovoljeval vrnitev vojnih beguncev v Grčijo, ampak zgolj tistih, ki so bili grškega etničnega porekla. Etnični Makedonci, ki so pred tem živeli v Grčiji, v tem odloku niso bili navedeni in se posledično nikoli niso vrnil v Grčijo. Po ocenah zgodovinarja Leonidasa Embiricosa trenutno v grški pokrajini Makedonija živi več kot sto tisoč ljudi makedonske etničnosti, od katerih se jih samo deset tisoč do dvajset tisoč uradno identificira za predstavnike narodne manjšine.⁷²

Dokument, ki ga je v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja objavil Inštitut za mednarodne in strateške študije s sedežem v Atenah (Grčija), navaja, da so se skoraj vsi predstavniki dvojezičnih Grkov, katerih nacionalne korenine niso izvirale iz Grčije, v prvi polovici 20. stoletja preselili v sosednje države. To je tudi razlog, da bi sedanje dvojezične skupnosti v Grčiji lahko imele grško etnično poreklo. Tem ugotovitvam ne nasprotuje oz. oporeka niti besedilo Prespanskega sporazuma, ki ugotavlja, da je nacionalnost prebivalcev Severne Makedonije makedonska, kar ne vzpostavlja nikakršne domneve o obstoju makedonske narodne manjšine v Grčiji.⁷³

3.1. Kršitve človekovih pravic makedonske narodne manjšine v Grčiji

Spoštovanje pravic predstavnikov narodnih manjšin kot del splošno priznanih človekovih pravic je ključen element za mir, pravico in stabilnost sodelujočih strani. Predstavnikom narodnih manjšin pripadajo pravica do svobode izražanja, pravica do ohranjanja in razvoja svoje etnične, kulturne, jezikovne in verske iden-

⁷⁰ Etnični Makedonci so bili v Grčiji skoraj stoletje predmet sumničenj in občasno tudi pregona, pri čemer je bil njihov obstoj zanikan s skoraj vseh strani. Nepriznavanje makedonske narodne manjšine izvira predvsem iz zgodovinskih razlogov.

⁷¹ Greece's invisible minority – the Macedonian Slavs, BBC, 2019, e-vir.

⁷² Prav tam.

⁷³ The Macedonian Affair: A historical review of the attempts to create a counterfeit nation, Institute of International and Strategic Studies in Athens, 1995, e-vir.

titete ter pravica do ohranjanja in razvoja svoje kulture v vseh vidikih in na vseh področjih brez poizkusov asimilacije proti njihovi volji.⁷⁴

Na kršitve človekovih pravic makedonske narodne manjšine v Grčiji so na mednarodni ravni prvi opozorili na Zunanjem ministrstvu Združenih držav Amerike⁷⁵, ki so februarja 1991 kritizirali Grčijo glede ravnanja z makedonsko narodno manjšino. Od takrat naprej so številne mednarodne organizacije, ki se ukvarjajo z varstvom človekovih pravic, postale pozorne na kršitve pravic makedonske narodne manjšine v Grčiji.⁷⁶ Med drugim je mednarodna organizacija Human Rights Watch na kar osemdesetih straneh podala poročilo, v katerem je grško vlado razglasila za krivo zatiranja makedonske manjšine, hkrati pa so tudi zahtevali, da se jim zagotovijo temeljne človekove pravice. Tudi Amnesty International je pozval grško vlado k spoštovanju človekovih pravic etničnih Makedoncev.⁷⁷

Zunanje ministrstvo Združenih držav Amerike je v svojem poročilu navedlo, da organizaciji samooklicanih Slavomakedoncev v svojih imenih ni dovoljeno uporabljati besede »makedonski«. Poleg tega se nekateri Grki, katerih poreklo je bilo povezano z Makedonijo, niso upali izreči za Makedonce zaradi strahu pred izgubo službe v javnem sektorju ali pred kaznovanjem s premestitvijo na slabše delovno mesto. V poročilu je tudi navedeno, da grški zakon, ki ureja področje državljanstva, razlikuje med grškimi državljani, ki so etnični Grki, in tistimi, ki to niso. Grški državljani, ki niso etnični Grki, so bili namreč lahko prikrajšani za grško državljanstvo, če je bilo ugotovljeno, da so zapustili Grčijo z jasnim namenom, da se ne vrnejo v Grčijo. Na drugi strani zakon določa, da so imigranti, ki so etnični Grki in prepoznani kot grški državljani, upravičeni do vseh pravic, čeprav so bili leta ali celo generacije odsotni iz Grčije. Ne glede na ponavljajoča se zagotovila grške vlade po spremembi tega zakona zakon še vedno velja in posega v pravice predstavnikom narodnih manjšin v Grčiji.⁷⁸

Grčija je sprejela več zakonov, ki jasno diskriminirajo makedonsko narodno manjšino v Grčiji. Eden izmed teh je bil sprejet leta 1982, ko je grški parlament odločil, da ne bodo več priznavali

⁷⁴ Minority Rights: International Standards and Guidance for Implementation, 2010, str. 14.

⁷⁵ V angleškem jeziku US State Department.

⁷⁶ Shea, 2008, str. 134.

⁷⁷ Andonovski, 1993, e-vir.

⁷⁸ Shea, 2008, str. 135.

diplom, pridobljenih na Univerzi Cirila in Metoda v Skopju, kot razlog pa so navedli, da makedonski jezik ni dovolj mednarodno priznan. V začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja Slavomakedoncem v Grčiji ni bilo dovoljeno, da se identificirajo kot predstavniki makedonske narodne manjšine oz. kot Makedonci.⁷⁹ V veljavi je bil tudi vladni odlok, ki je prepovedoval vsa izražanja negrške kulture. Uporaba negrških priimkov, imen krajev in jezika je bila izrecno prepovedana, negrški festival pa je lahko nadlegovala policija. Makedoncem ni bilo dovoljeno obiskovati šol, kjer je pouk potekal v makedonskem jeziku. Prav tako otrokom ni bilo omogočeno, da se v javnih šolah izobražujejo v maternem, makedonskem jeziku. Makedonske aktiviste so nepretrgoma opazovali in nadlegovali grška policija in varnostne sile ter bili ob tem predmet finančnih in socialnih pritiskov. Vladne sile so izvajale tudi nadlegovanje in aretacije (Slovanskih) Grkov, ki so se vračali v Grčijo z obiskov svoje družine.⁸⁰

Grški državljani, ki so poizkušali preiskovati kršitve človekovih pravic, so bili javno kritizirani in nadlegovani na različne načine, predvsem pa so bili pod nenehnim vladnim nadzorom, onemogočen pa jim je bil tudi dostop do opravljanja vladnih funkcij. Grška vlada je ljudi, ki so kritizirali vladno politiko glede Makedonije ter zatrjevali obstoj ali slabo ravnanje z makedonsko in drugimi narodnimi manjšinami v Grčiji, aretirala in obtožila širjenja zavajajočih informacij. V nadaljevanju besedila je navedenih nekaj tovrstnih primerov.

3.1.1. Primer Sidiropoulos proti Grčiji

Primer se nanaša na sedem grških državljanov, ki živijo v Florini, mestu, ki leži v severni Grčiji, na meji s takratno NJRM. Vseh sedem državljanov oziroma tožnikov je trdilo, da so makedonskega etničnega porekla ter imajo »makedonsko narodno zavest«. Skupaj s še 49 drugimi ljudmi so sklenili ustanoviti neprofitno združenje, imenovano »Dom makedonske civilizacije«, delo katere naj bi zajemalo področje kulturnega, intelektualnega in umetniškega razvoja njenih članov in prebivalcev v regiji. Sodišče v Florini je prošnjo za registracijo zavrnilo. Tožniki so vložili pritožbo, vendar je sodišče tudi to zavrnilo, in sicer z razlago, da njihova upo-

⁷⁹ Danforth, 1995, str. 123.

⁸⁰ Shea, 2008, str. 136.

raba imena »Makedonija« izpodbija grško poreklo Makedonije in njenih prebivalcev, iz česar so sklepali, da je namen ustanoviteljev društva spodkopavati teritorialno integriteto Grčije.⁸¹

Evropsko sodišče za človekove pravice je preučilo domnevno kršitev 11. člena in nato potrdila kršitev. Sodišče je v obrazložitvi navedlo, da tako teritorialna integriteta kot tudi nacionalna varnost in javni res niso bili ogroženi zaradi aktivnosti društva, saj je to želelo promovirati kulturo manjšine. Poleg tega je sodišče potrdilo obstoj makedonske narodne manjšine v Grčiji in poudarilo, da obstajajo kulturne razlike, ki jih mora demokratična družba spoštovati ter tudi zaščititi in podpirati, tako kot določajo nekateri mednarodni akti in določbe. Poleg sodbe je sodišče priložilo tudi dokument o Srečanju v Københavnu na konferenci o človekovih dimenzijah z 29. junija 1990 in Pariško listino za Novo Evropo z 21. novembra 1990, ki dajeta podlago, na podlagi katere so lahko ustanovljena različna združenja, katerih namen je zaščita kulturne in duhovne dediščine. To je eden izmed redkih primerov, da je sodišče pri odločanju o domnevni kršitvi uporabilo druge mednarodne akte oziroma »softlaw«, ki niso bili sprejeti v okviru delovanja Sveta Evrope.⁸²

Opaženi so bili tudi nekateri drugi primeri kršenja človekovih pravic makedonski manjšini v Grčiji.

- V januarju 1992 je bilo šest članov nevladne organizacije obsojenih na šest in pol mesecev zapora zaradi klevetanja in insinuacij proti vladi ter vznemirjanja med državljani z razdeljevanjem letakov in postavljanjem plakatov z naslednjo vsebino: »Ne domoljubom. Prepoznaite Slavomakedonce.«

- V maju 1992 je policija aretirala pet članov združenja socialistov, imenovanih »Trotskyites«, in sicer zaradi razdeljevanja in širjenja katalogov glede zanikanja porasta nacionalizma in zatiranje obstoja makedonske narodne manjšine v Grčiji. Skupina je bila obtožena zaradi »motenja miru ter širjenja zavajajočih informacij in govoric, ki bi lahko povzročile nemire in strah med prebivalci, in ki bi lahko škodile mednarodnim odnosom države«.

- V decembru 1992 sta se morala Christos Sideopoulus in Anastasios Boulis zagovarjati na sodišču zaradi obtožb, da sta v intervjuju za grško revijo Ena širila zavajajoče govorice o negr-

⁸¹ ESČP Sidiropoulos and others v. Greece, št. 57/1997/841/1047, 20. 1. 2006.

⁸² Kyriakou, str. 5–6.

škosti Makedonije in obstoju makedonske narodne manjšine na ozemlju Grčije. V intervjuju sta namreč spregovorila o svoji makedonski etnični identiteti. Ob koncu sta dodala, da pripadata (makedonski) narodni manjšini, ki je država na priznava.⁸³

3.2. Vpliv prespanskega sporazuma na spoštovanje človekovih pravic makedonske narodne manjšine v Grčiji

Javno zanikanje obstoja predstavnikov makedonske narodne manjšine v Grčiji je bilo prekinjeno z ratifikacijo Prespanskega sporazuma, sklenjenega med Grčijo in Severno Makedonijo, v okviru katerega je grški premier Aleksis Cipras v svojem govoru v grškem parlamentu omenil obstoj Slavomakedoncev v Grčiji med drugo svetovno vojno. Ne glede na to grška vlada še vedno uradno priznava samo eno narodno manjšino, in sicer muslimansko manjšino iz pokrajine Thrace; Grčija je namreč zgodovinsko gledano Slavomakedonce, ki so živeli v severnogrški pokrajini Makedonija, obravnavala bolj kot jezikovno in ne kot narodno skupino ljudi ter jih tako imenovala Slovofonski Grki ali dvojezični Grki.⁸⁴

Kljub temu ratifikacija Prespanskega sporazuma predstavlja velik političen preboj, ki bi moral pomagati ublažiti strahove nepriznavanja makedonskega jezika, narodnosti in narodne manjšine v Grčiji. Sporazum o preimenovanju Makedonije v Severno Makedonijo med drugim tudi določa, da morajo biti določbe pogodbe upoštevane v luči načela demokratičnosti in s spoštovanjem temeljnih svoboščin, človekovih pravic in dostojanstva, in sicer v skladu z relevantnimi konvencijami ZN, OVSE in Sveta Evrope.⁸⁵

Pri tem žal ne smemo pozabiti, da Grčija ni podpisnica dokumentov Sveta Evrope, ki so povezani s pravicami manjšin, razen Lozanskega sporazuma iz leta 1923, ki ureja pravice muslimanske manjšine. Zaradi odnosa in ravnanja z manjšinami je Grčija pogosto kritizirana pri ZN.⁸⁶ Poleg tega v grški javnosti še vedno obstajajo ljudje oz. združenja, ki nasprotujejo podpisu in ratifikaciji Prespanskega sporazuma in priznavanju makedonskega jezika, narodnosti in manjšine v Grčiji.⁸⁷

⁸³ Shea, 2008, str. 137–139.

⁸⁴ Greece's invisible minority – the Macedonian Slavs, BBC, 2019, e-vir.

⁸⁵ Prav tam.

⁸⁶ Fouere, 2019, str. 2–3.

⁸⁷ Greece's invisible minority – the Macedonian Slavs, BBC, 2019, e-vir.

4. Zaključne besede

Razpad SFRJ še zdaleč ni bil preprost, vseeno pa bi osamosvajanje male države na povsem južnem delu nekdanje Republike Jugoslavije moralo potekati brez težav, saj je država, podobno kot v vseh drugih državah federacije, enostavno želela prevzeti ime, ki ji je bilo dano z ustavo leta 1946, ko je ta predel SFRJ zaživel pod imenom Ljudska republika Makedonija. S tem bi se morala začeti nova pot pod imenom Republika Makedonija, ta proces pa je prekinil skoraj tri desetletja dolg mednarodni spor z Grčijo. Glede na zgodovino je primer vsekakor poseben, nikakor pa ob pravilni uporabi diplomacije ne bi smel trajati tako dolgo.

V omenjenem dolgem obdobju vse do tega leta 2019 nismo videli pravega napredka, pogajanja pa so se večkrat ustavila v slepi ulici ali pa so bile dosežene zgolj začasne rešitve, ki so bile posledica ostrega izsiljevanja, ali pa je na napredek za trenutek nakazala razsodba oz. mnenje mednarodnih pravnih institucij, ki pa jih vpletene strani niso upoštevale. Dolgotrajnost spora moramo, poleg nezadostni diplomaciji, pripisati tudi politiki oz. njenim predstavnikom, ki so z neprimernimi ukrepi in izjavami zaostrovali spor oz. vsaj niso prispevali k razreševanju napetosti.

Ne glede na sporne politične odločitve, ki so prihajale z makedonske strani, težko rečemo, da je Severna Makedonija kadarkoli izražala težnje po grškem ozemlju, s čimer se strinja tudi Meddržavno sodišče. Posledično lahko rečemo, da so bili Grški ukrepi, tu predvsem mislim na embargo in blokado vstopa Severne Makedonije v mednarodne organizacije, povsem neprimerno orodje za razreševanje spora, predvsem pa nekonstruktivna poteza, ki je najverjetneje povzročila precejšen zaostanek v razvoju Severne Makedonije. Slednja je tako povsem upravičeno uporabila tudi mednarodna pravna sredstva, ki pa se tako kot v več drugih primerih niso izkazala za uspešna in niso vodila do razrešitve spora glede imena.

Čeprav je Prespanski sporazum dober dokaz, zakaj so pogajanja ena najstarejših metod reševanja sporov, pa ne moremo mimo dejstva, da sta v zadnjih sedemindvajsetih letih obe strani kar nekaj časa preživele za pogajalsko mizo in imeli pred sabo tudi precej podobne rešitve, kot jih je prinesel tokratni sporazum, ampak dogovor vseeno ni bil dosežen. Težko rečemo, zakaj v prejšnjih primerih Makedonci in Grki niso bili pripravljeni sklepati kom-

promisov, vendar razlog gotovo lahko iščemo v pogajalskih izhodiščih in zavedanju, kako pomembna je v trenutnem globalnem svetu mednarodna pa tudi medsosedska podpora med narodom.

Čeprav se zdi Sporazum relativno preprost, se za njim skriva ogromno politične volje in tudi žrtvovanja, da je sploh preživel v političen proces, ki ga za uveljavitev takšen dokument potrebuje. S tem se seveda pot ne konča, saj bosta obe strani morali v prvi vrsti izpolniti zaveze in pričakovanja, naprej pa tudi spoštovati podpisan dokument. V preteklosti odnos tako ene kot druge strani ni bil najbolj spoštljiv, in tudi tokrat lahko le upamo, da po sporazumu odprti vprašanji glede uporabe znamke »Makedonija« in priznanje manjšin, ne bosta ogrozili na novo vzpostavljenih odnosov.

Nenazadnje so pred obema narodom precejšnji pravni, politični in gospodarski načrti, ki bodo zahtevali veliko truda. Nadaljevanje medsosedskih odnosov pa ni pomembno samo z vidika možnosti sodelovanja obeh držav pri reševanju problemov v regiji, ampak tudi za mednarodno javnost, ki je po letih prizadevanja končno prišla do zaenkrat uspešnega diplomatskega dogovora, na sicer zelo vihnem delu Evrope.

VIRI IN LITERATURA

SAMOSTOJNE PUBLIKACIJE

- Vankovska, B. (s. a.). A diplomatic Fairytale or Geopolitics as usual: A Critical Perspective on the Agreement between Athens and Skopje.
- Armakolas, I., Siakas, G. (2018). What's in a name? Greek public attitudes towards the »Name Dispute« and the former Yugoslav Republic of Macedonia in 2018. Athens: ELIAMEP.
- Bechev, D. (2019). Historical dictionary of North Macedonia. London: Rowman & Littlefield.
- Janev, I. (2019). Legality of the prespa agreement between Macedonia and Greece. Belgrade: Institute of Political Studies.
- Danforth, L. M. (1995). The Macedonian conflict: ethnic nationalism in a transnational world. Minority rights: international standards and guidance for implementation (2010). New York and Geneva: United Nations.
- Shea J. (2008). Macedonia and Greece: the struggle to define a new Balkan nation.
- Kyriakou, N. (s. a.). Minority participation in public life: the case of Greece. URL: http://www.lse.ac.uk/europeanInstitute/research/hellenicObservatory/pdf/4th_%20Symposium/PAPERS_PPS/COMMUNITIES_MINORITIES/KYRIAKOU.pdf
- Fouere, E. (2019). The Greek-Macedonian name agreement – promoting reconciliation in the Western Balkans. Brussels: CEPS Commentary.

PRAVNI VIRI

- Final agreement for the settlement of the differences as described in the United Nations Security Council Resolutions 817 (1993) and 845 (1993), the termination of the Interim Accord of 1995, and the establishment of a good strategic partnership between parties. 17. 6. 2018.

SODNA PRAKSA

ESČP Sidiropoulos and others v. Greece, Evropsko sodišče za človekove pravice, št. 57/1997/841/1047, 10.7.1998.

SPLETNI VIRI

- ESM disburses final loan tranche of €15 billion to Greece. European Stability Mechanism, 6. 8. 2018. URL: <https://www.esm.europa.eu/press-releases/esm-disburses-final-loan-tranche-%E2%82%AC15-billion-greece>, 18. 9. 2019.
- Makedonsko-grški spor o imenu Makedonije se vleče desetletja. IUS Info, 13. 6. 2018. URL: <https://www.iusinfo.si/medijsko-sredisce/dnevne-novice/222694>, 8. 9. 2018.
- Macedonian assembly adopts amid tensions draft law on name deal with Greece. Xinhuanet, 19. 6. 2018. URL: http://www.xinhuanet.com/english/2018-06/19/c_137265498.htm, 18. 9. 2019.
- Marusic, J. S. Macedonia's Parliament Backs »Name« Agreement with Greece. Balkan Insight, 19. 10. 2018b. URL: <https://balkaninsight.com/2018/10/19/xx-macedonia-parliament-votes-on-name-agreement-10-17-2018/>, 17. 9. 2019.
- Macedonia Ratifies Greek Deal for Second time. Balkan Insight, 5. 7. 2018. URL: <https://balkaninsight.com/2018/07/05/macedonia-ratifies-name-deal-for-a-second-time-07-05-2018/>, 18. 9. 2019.
- Marusic, J. S. Macedonia Savours World Court Victory Over Greece, Balkan Insight, 5. 7. 2018a. URL: <https://balkaninsight.com/2011/12/05/icj-judgment/>, 12. 9. 2019.
- Marusic, S. J. North Macedonia, Bulgaria Celebrate Friendship Treaty Anniversary. Balkan Insight, 1. 8. 2019c. URL: <https://balkaninsight.com/2019/08/01/north-macedonia-bulgaria-celebrate-friendship-treaty-anniversary/>, 20. 9. 2019.
- Announcement of the Government of the Republic of North Macedonia for entry into force of the Final Agreement, Constitutional Amendements and Constitutional Law for Implementation of Amendements, Republic of North Macedonia, Governemnt of the Republic of North Macedonia, 12. 2. 2019. URL: <https://vlada.mk/node/16763?ln=en-gb>, 17. 9. 2019.
- Tamrat, S. »Good offices« means taking risks. Global Peace Operations Review, 19. 11. 2015. URL: <https://peaceoperationsreview.org/interviews/good-offices-means-taking-risks/>, 18. 9. 2019.
- Ventouratou, A. The Settltment Agreement between Greece and the Former Yugoslav Republic of Macedonia. EJIL:Talk!, 18. 6. 2018. URL: <https://www.ejiltalk.org/the-settlement-agreement-between-greece-and-the-former-yugoslav-republic-of-macedonia/>, 18. 9. 2019.
- Macedonia 2025 Comments on Prespa Agreement. Macedonia 2025 Helping Build a Stronger Nation. URL: <https://www.macedonia2025.com/activities/single/macedonia2025-comments-on-prespa-agreement/>, 18. 9. 2019.
- Former Yugoslav Republic of Macedonia. European Commission, European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations, 27. 11. 2015. URL: https://ec.europa.eu/echo/field-blogs/photos/refugee-crisis-western-balkans-scenes-despair-and-hope_en, 5. 9. 2019.
- Renard, S. The Prespa Agreement, ethnicity and nationality. The Transnational, 19. 6. 2019. URL: <https://transnational.live/2019/06/19/the-prespa-agreement-ethnicity-and-nationality/>, 18. 9. 2019.
- Vasilevski, A. The Prespa Agreement unwrapped. Generation M, 23. 5. 2019. URL: <https://www.umd-genm.org/2019/05/23/the-prespa-agreement-unwrapped/>, 18. 9. 2019.
- Macedonia starts work on changing names, signs, monuments contested by Greece. Xinhuanews, 25. 2. 2018. URL: http://www.xinhuanet.com/english/2018-02/25/c_136997479.htm, 20. 9. 2019.
- Kokkinidis, T. August Deadline Looms for North Macedonia to Remove Star of Vergina. Greekreporter, 15. 7. 2019. URL: <https://eu.greekreporter.com/2019/07/15/august-deadline-looms-for-north-macedonia-to-remove-star-of-vergina/>, 20. 9. 2019.
- Markovic, F. Free Trade: The Real Value of EU Membership. Forbes, 7. 6. 2019a. URL: <https://www.forbes.com/sites/frantisekmarkovic/2019/06/07/free-trade-the-real-value-of-eu-membership/>, 16. 8. 2019.
- Macedonia to Rename Divisive Statues That Irked Greece. Balkan Insight, 15. 6. 2018. URL: <https://balkaninsight.com/2018/06/15/divisive-skopje-2014-landmarks-find-new-purpose-06-14-2018/>, 20. 9. 2019.
- North Macedonia corrects provocative tourism promotion following uproar. Tornos News, 13. 6. 2019. URL: <https://www.tornosnews.gr/en/tourism-businesses/markets/35902-north-macedonia-corrects-provocative-tourism-promotion-following-uproar.html>, 20. 9. 2019.
- Chrysopoulos, P. Greek PM Tsipras' »Historic« Visit to Skopje Clouded by Unresolved Issues. Greek Reporter, 3. 4. 2019. URL: <https://greece.greekreporter.com/2019/04/03/greek-pm-tsipras-historic-visit-to-skopje-clouded-by-unresolved-issues/>, 20. 9. 2019.
- What changed for the Macedonian people after the country changed its name to Republic of North

- Macedonia. Global Voice, 29. 3. 2019. URL: <https://globalvoices.org/2019/03/29/what-changed-for-the-macedonian-people-after-the-country-changed-its-name-to-republic-of-north-macedonia/>, 20. 9. 2019.
- Inside Europe: Rebranding North Macedonia. DW Made for minds. URL: <https://www.dw.com/en/inside-europe-rebranding-north-macedonia/av-49852116>, 20. 9. 2019.
- Council conclusions on enlargement and stabilisation and association process. European Council, 18. 6. 2019. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/06/18/council-conclusions-on-enlargement-and-stabilisation-and-association-process/>, 20. 9. 2019.
- French leader vows to block enlargement until EU is reformed. AP News, 1. 7. 2019. URL: <https://www.apnews.com/b742d6d8c7e1406a8eba4a8d1d64f77a>, 20. 9. 2019.
- Casule, K., Sekularac, I. North Macedonia must reform judiciary before accession talks can start: EU's Hahn. Reuters. 25. 6. 2019. URL: <https://www.reuters.com/article/us-north-macedonia-eu/north-macedonia-must-reform-judiciary-before-accession-talks-can-start-eus-hahn-idUSKCN1UK266>
- Macedonia signs NATO accession agreement. BBC, 6. 2. 2019. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-47139118>, 20. 9. 2019.
- Greece headed to snap elections after Syriza defeat in EU vote. Euronews, 27. 5. 2019. URL: <https://www.euronews.com/2019/05/27/greece-headed-to-snap-elections-after-syriza-defeat-in-eu-vote>, 20. 9. 2019.
- Greek general election: five things that swung the vote. BBC, 8. 7. 2019. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-48859282>, 20. 9. 2019.
- Mitsotakis won't bar North Macedonia's EU hopes. The National Herald, 29. 7. 2019. URL: <https://www.thenationalherald.com/255047/mitsotakis-wont-bar-north-macedonias-eu-hopes/>, 20. 9. 2019.
- Greece's invisible minority – the Macedonian Slavs. BBC, 24. 2. 2019. URL: <https://www.bbc.com/news/stories-47258809>, 7. 9. 2019.
- The Macedonian Affair: A historical review of the attempts to create a counterfeit nation. Institute of International and Strategic Studies in Athens, 1995. URL: <http://www.hri.org/docs/affair.html>, 15.9.2019.
- Andonovski, H. (1993). Greek Evidence on the Authenticity of the Macedonians. Macedonian review, no. 1. History of Macedonia. URL: <http://www.historyofmacedonia.org/MacedonianGreekConflict/GreekEvidence.html>, 7. 9. 2019.
- Greece's invisible minority – the Macedonian Slavs. BBC, 24. 2. 2019. URL: <https://www.bbc.com/news/stories-47258809>, 7. 9. 2019.